

علوم انسانی و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

فرا ترکیب یافته‌های پژوهشی

از مجموعه پژوهش‌های «طرح جامع اعتلای علوم انسانی معطوف به پیشرفت کشور»

یحیی فوزی

(عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران ۱۴۰۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

فروشگاه کتاب: خیابان کریم خان زند، بین قرنی و ایرانشهر، پلاک ۱۷۶ تلفن: ۸۸۳۱۷۱۹۲

علوم انسانی و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

فرا ترکیب یافته های پژوهشی

مؤلف: یحیی فوزی

ناظر: محمد باقر خرمشاد

مدیر انتشارات: یدالله رفیعی

مدیر تولید و نظارت: سید محمد حسین محمدی

صفحه آرا: جابر شیخ محمدی

طراح جلد: فرزاد جلیلیان

کارشناس فنی: عرفان بهار دوست

چاپ اول: ۱۴۰۰

مجموعه کتاب: ۳۰۱ نسخه

چاپ و صحافی: نصر

قیمت: ۹۵۰۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

سرشناسه: فوزی توپسراکانی، یحیی، ۱۳۳۹ - Fozi, Yahya

عنوان و نام پدیدآور: علوم انسانی و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: فرا ترکیب یافته های پژوهشی/ یحیی فوزی.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۳۹۷ ص.: جدول.

فروست: مجموعه پژوهش های طرح جامع اعتلای علوم انسانی معطوف به پیشرفت کشور.

شابک: 978-622-7689-45-7

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۶۵] - ۳۹۷: همچنین به صورت زیر نویس.

موضوع: پیشرفت -- جنبه های مذهبی -- اسلام

موضوع: Progress-- Religious aspects-- Islam

موضوع: علوم انسانی (اسلام)

موضوع: *Humanities (Islam)

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

شناسه افزوده: Institute for Humanities and Cultural Studies

رده بندی کنگره: BP۲۳۰/۲

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳۳

شماره کتابشناسی ملی: ۸۵۳۰۳۴۲

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

فهرست

۷	سخن پژوهشگاه
۱۳	مقدمه
۱۵	سؤالات پژوهش
۱۶	اهداف پژوهش
۱۷	تعریف مفاهیم پژوهش
۲۰	روش پژوهش
۲۴	پیشینه پژوهش
۲۷	سازمان دهی مباحث
۳۱	فصل اول: تحول مفهوم پیشرفت: از یکسان انگاری تا پستاتوسعه
۳۵	گفتار اول: تصور اولیه از پیشرفت در غرب
۳۸	گفتار دوم: پیشرفت در قالب مفهوم توسعه: مکتب مدرنیزاسیون
۵۱	گفتار سوم: پیشرفت به عنوان روایت های بومی از تجدد
۵۲	۱. تجددگرایی از طریق پیوند با سنت های جوامع: مکتب نئومدرنیزاسیون
۶۲	۲. پیشرفت از طریق قطع ارتباط با نظام سرمایه داری بین المللی
۷۲	۳. پیشرفت به عنوان تجددگرایی از طریق بهره گیری کشورهای پیرامون از فرصت های نظام بین الملل (مکتب نظام جهانی)
۷۸	گفتار چهارم: پیشرفت به عنوان تجربه های یکتا انگارانه؛ رویکرد پستاتوسعه
۸۴	جمع بندی فصل

فصل دوم: متفکران جهان اسلام و الگوهای پیشرفت ۸۹

الف. اندیشه الگوی اسلام حضاری در بین متفکران و رهبران مالزی و شرق آسیا ۹۲

ب. اندیشه الگوی پیشرفت مبتنی بر رویکرد تجددگرایی صوفیانه در ترکیه ۱۰۳

ج. اندیشه الگوی اصلاحات اجتماعی سیاسی با محوریت شریعت در پاکستان ۱۰۹

د. اندیشه الگوی تجددگرایی معطوف به اندیشه نوسلفی در حاشیه خلیج فارس ۱۱۴

ه. اندیشه الگوی پیشرفت بومی در ایران ۱۱۷

جمع‌بندی فصل ۱۲۰

فصل سوم: نظریه‌های پیشرفت در ایران معطوف به نسبت تجدّد، دین و ملیت ۱۲۳

گفتار اول: الگوی پذیرش و اخذ تجدّد غربی در همسویی با دین و ملیت ایرانی ۱۲۴

۱. طالب‌اف تبریزی: دعوت به تجدّد همسو با دین و استقلال اقتصادی ۱۳۱

۲. میرزا ملک‌خان ناظم‌الدوله: تلاش برای تجدّدگرایی از طریق سازگاری با دین ۱۳۵

۳. یوسف مستشارالدوله: تأکید بر همسویی پیشرفت غربی با روح اسلام ۱۴۱

گفتار دوم: الگوی تصرف در تجدّد با محوریت شریعت و مؤلفه‌های ملی ۱۴۶

نایینی: دفاع از اصلاحات سیاسی همسو با دین ۱۵۰

گفتار سوم: الگوی تجدّد بومی در پیوند با مؤلفه‌های ایرانی و دین خردگرا ۱۵۳

۱. حسین ایران‌شهر: دفاع از تمدن ایرانی ۱۵۴

۲. احمد کسروی: تأکید بر پیشرفت بومی با دو بال دانش و دین خردگرایانه ۱۵۶

۳. محمد علی فروغی: سازگاری تجدّدگرایی با حفظ هویت شرقی ۱۵۹

۴. فخرالدین شادمان: تسخیر تمدن فرنگی با زبان و فرهنگ ایرانی اسلامی ۱۶۰

گفتار چهارم: الگوی پیشرفت غیرغربی در پیوند با سنت‌های بومی و

معنویت‌گرایی شرقی ۱۶۲

۱. سید حسین نصر: پیشرفت در هماهنگی با سنت‌های الهی ۱۶۵

۲. احمد فردید و الگوی عصر ظهور ۱۶۷

۳. داریوش شایگان: الگوی پیشرفت با آلودگی کمتر ۱۷۰

۴. جلال آل احمد: پیشرفت به عنوان نفی غرب زدگی و نیل به قدرت تکنولوژیک ۱۷۳
- گفتار پنجم: نوگرایی اسلامی و مسئله پیشرفت ۱۷۷
۱. علی شریعتی: پیشرفت مبتنی بر دموکراسی متعهد، عدالت و احیای هویت ۱۷۸
۲. مهدی بازرگان: پیشرفت مبتنی بر پیوند علم و تجربه و دین ۱۸۲
۳. علامه طباطبائی: سعادت جمعی به عنوان هدف غایی پیشرفت ۱۸۶
۴. محمد تقی جعفری: حیات معقول به مثابه هدف پیشرفت ۱۹۰
۵. مرتضی مطهری: پیشرفت مبتنی بر رفع نیازهای همه جانبه و حقیقی ۱۹۳
۶. آیت الله طالقانی: پیشرفت مبتنی بر شورا، مدارا و اقتصاد اسلامی ۱۹۸
۷. امام خمینی: پیشرفت همسو با احکام الهی و تجارب بشری ۲۰۱
- جمع بندی فصل ۲۰۳
- فصل چهارم: نظریه پیشرفت بعد از انقلاب ۲۰۶
- گفتار اول: رویکردهای مختلف به مؤلفه های پیشرفت بومی بعد از انقلاب ۲۰۷
۱. مؤلفه های سیاسی ۲۱۲
۲. مؤلفه های اقتصادی ۲۱۴
۳. مؤلفه های فرهنگی - اجتماعی ۲۲۰
- گفتار دوم: آیت الله خامنه ای و ایده الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت ۲۲۴
- فصل پنجم: فراترکیب یافته های پژوهشی مرتبط با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت ۲۳۱
- گفتار اول: چگونگی کاربست روش فراترکیب در این پژوهش ۲۳۱
- الف. ویژگی های روش فراترکیب ۲۳۵
- ب. چرایی استفاده از این روش در این پژوهش ۲۳۷
- ج. فرایند انجام دادن روش فراترکیب ۲۴۱
- گفتار دوم: یافته های مستخرج از فراترکیب پژوهش ها ۲۸۵
- الف. مفاهیم محوری استخراج شده از یافته های پژوهشی ۲۸۶

سخن پژوهشگاه

کتاب حاضر یکی از آثار برگرفته از طرح جامع اعتلای علوم انسانی معطوف به پیشرفت کشور است که اکنون به محضر ارباب معرفت تقدیم می‌گردد.

طرح جامع اعتلا مجموعه پروژه‌هایی به هم پیوسته و مسئله محور است که بر مبنای منشور پژوهشگاه در سال‌های اخیر مبنی بر درپیش گرفتن رهیافت بومی و کاربردی سازی علوم انسانی شکل گرفته و بر پایه خرد جمعی و تعاطی افکار خبرگان، نخست طی یک سال و نیم، از گذرگاه انجام فاز مطالعاتی و تدوین RFP عبور کرده سپس وارد اجرای طرح‌ها شده است.

این طرح کلان بر پایه این منطق شکل گرفت که برای بومی سازی و کاربردی سازی علوم انسانی لازم است سه مقوله مهم به صورت متمایز کاویده شوند و نهایتاً از همه طرح‌ها تلفیق صورت گیرد.

۱. مبانی و ریشه‌های علوم انسانی جدید ارزیابی و نقد شوند. (کارگروه مبانی)

۲. قلمرو و فرایند شکل‌گیری و سیر تاریخ ورود و استقرار این رشته‌ها در ایران

نظر افکنده شود و نقد گردد. (کارگروه بازشناسی انتقادی و تاریخ)

۳. شیوه‌ها و مظاهر کاریست آن‌ها و تعامل این رشته‌ها با جامعه ایران در

چرخه ارزیابی و تحلیل قرار گیرد. (کارگروه کاریست)

از گذرگاه این کندوکاوها، اتصال یا عدم پیوند آن با گنجینه‌های میراثی و

تناسب یا تغایر احتمالی آن‌ها نسبت به نیازهای جامعه امروز روشن می‌شود.

از سوی دیگر، این طرح‌ها با تکیه بر میراث‌های فرهنگ بومی و دینی و با

پشتوانه بهره‌گیری از مطالعات جهانی و ملی و به صورت شبکه برنامه محصول‌گرا و هم‌افزایانه شکل یافته‌اند و با رویکرد بین‌رشته‌ای و با مشارکت محققان توانای پژوهشگاه و صاحب‌نظران سرآمد سطح ملی تدوین شده‌اند.

امید می‌رود با انجام این طرح‌ها یکی از آرمان‌های انقلاب اسلامی مبنی بر استقلال فکری و رهنمودهای حضرت امام خمینی و مقام معظم رهبری در این باره پی‌جویی شود. طرح‌های اعتلا برای تحقق هدف یادشده با رویکرد ایجاد پیوند میان نظریه و عمل، می‌کوشد تا اثربخشی و سودمندی علوم انسانی را معطوف به پیشرفت کشور مبنی بر مؤلفه‌های بومی‌گرایی متعین نماید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در مسیر تحقق بخش‌هایی از اسناد بالادستی و پی‌جویی مأموریت ویژه هیئت‌امنا و با مساعدت سازمان برنامه و بودجه، طرح اعتلا را برای استقرار عینی شبکه نخبگانی علوم انسانی کشور طراحی کرده و به اجرا درآورده است.

پژوهشگاه به فضل الهی در نظر دارد به تدریج پس از انتشار مجلدات حاضر در این مرحله و هم‌زمان با متنوع‌سازی نشر محصولات طرح‌ها (از طریق گزارش‌های راهبردی، توصیه‌های سیاسی، گزارش‌های علمی ملی، بسته‌های خدمات تخصصی و مشاوره‌ای، جستارهای علمی و فنی، مقاله‌های علمی-پژوهشی، علمی-تخصصی، هم‌اندیشی‌های نخبگانی و سخنرانی‌های علمی و...) مابقی نتایج پژوهش‌ها را نیز به صورت کتاب آماده نشر سازد.

اصولاً یکی از شاخص‌های مهم که می‌تواند نشانه توفیق یک نهاد پژوهشی، به‌ویژه در قلمرو علوم انسانی باشد، اجرای طرح‌های شاخص. هم‌گرا، مسئله‌مند و ناظر به چالش‌های اجتماعی و اثرگذار در عرصه سیاست‌گذاری‌هاست که بتواند در شرایط کنونی در حقیقت مؤسسه پژوهشی را به جرگه نسل چهارم نهاد‌های علمی وارد سازد. تعریف و اجرای طرح اعتلا به

همین منظور در مسیر تحقق قسمتی از چشم انداز و مأموریت روشن پژوهشگاه، مندرج در برنامه توسعه راهبردی آن، به شمار می آید که برای نخستین بار در تاریخ پژوهشگاه برنامه توسعه تعریف و اجرا شده است و بخشی از دستاوردهای آن کتاب های مجموعه طرح های اعتلای علوم انسانی است.

در فرایند تعریف و اجرای طرح جامع اعتلا، به لطف الهی، فرصت ارتقای کیفیت علمی طرح ها و توانمندسازی و تقویت زیرساخت ها در پژوهشگاه دوچندان شده است، چنان که طی این سال ها و به موازات اجرای این طرح کلان، مشارکت بالنده تعداد کثیری از اعضای محترم هیئت علمی در اجرای طرح مذکور و رسیدن تولید سرانه علم به رشد بیش از دو برابری و رشد بیش از پنج برابری نقد متون دانشگاهی و رشد فزاینده تولید و نشر مقالات و جستارهای انتقادی و انتشار فصل نامه های با کیفیت پژوهشی، برنده شدن سه سال پیاپی در جشنواره نقد سال و برگزیده شدن مکرر در جشنواره بین المللی فارابی و ده ها جشنواره ملی دیگر، صعود بیش از چهارصد پله ای پرتال در رده بندی جهانی الکسا، تأسیس قطب علمی، ارائه نظریه علوم انسانی در سطح ملی و رشد چشمگیر فعالیت های حوزه ترویجی سازی علم و تحقق شبکه نخبگانی سه هزار نفره متشکل از استادان صاحب نظر از سراسر کشور، شواهدی از این ظرفیت سازی و ارتقای توانمندی به شمار می آید.

بدیهی است با همه مزیت های این مجموعه طرح ها و آثار، بخش هایی از این کتاب ها خالی از خلل و عاری از کاستی نباشد، یقیناً اهل نظر با نقد ناصحانه و راهنمایی های راهگشای ایجابی خود پژوهشگاه را برای قوام و مایه وری بیشتر این آثار در چاپ های بعدی مدد خواهند رساند.

در پایان، ضمن سپاسگزاری به درگاه حق تعالی و ابراز مسرت از پی جویی دغدغه استاد زنده یاد دکتر صادق آیینه وند (ره) در منشور ایشان مبنی بر

«اتصال به ریشه انطباق با زمان» یادآور می‌شود این مجموعه مرهون حمایت وزیران محترم جناب دکتر فرجی‌دانا، دکتر فرهادی و دکتر غلامی و اعضای محترم هیئت محترم امنا و سازمان برنامه و بودجه و نمایندگان محترم ذی‌ربط مجلس شورای اسلامی از یک سو و اهتمام همه همکاران طرح جامع اعتلا، شامل اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشگاه، کمیته علمی طرح اعتلا، جانشین رئیس و رئیس دبیرخانه طرح اعتلا، مجریان محترم طرح‌ها، مدیران کارگروه‌ها، شورای مشاوران، اعضای محترم کارگروه‌های تخصصی و کلیه محققان و ناظران علمی و داوران طرح‌های پژوهشی و کارشناسان از سوی دیگر است. لذا سزاوار به نظر می‌رسد سپاسگزار همه آنان باشیم؛ به ویژه جناب آقای دکتر سید محمد رضا امیری طهرانی‌زاده، سرکار خانم دکتر طاهره کمالی‌زاده، جناب آقای دکتر یحیی فولادی، جناب آقای دکتر علیرضا ملایی توانی، جناب آقای دکتر مهدی معین‌زاده، جناب آقای دکتر عبدالرحمن حسینی‌فر، جناب آقای دکتر حمید تنکابنی، جناب آقای مهندس فرامرز حق‌شناس، جناب آقای دکتر فرهاد زیویار، جناب آقای دکتر عباس خلجی، جناب آقای دکتر عبدالله قنبرلو، جناب آقای دکتر سید محمد رحیم ربانی‌زاده، جناب آقای دکتر سید سجاد علم‌الهدی، جناب آقای دکتر سید محسن علوی‌پور، جناب آقای محمد علی مینایی، جناب آقای بهرنگ ذوالفقاری و تمامی اعضای محترم شورای دبیرخانه و مشاوران و کارشناسان محترم طرح. همچنین باید از جناب آقای دکتر یدالله رفیعی مدیر محترم نشر و همه همکاران گرامی ایشان در انتشارات پژوهشگاه تشکر کنم. اگرچه بزرگان و مفاخر و اعضای معزز هیئت علمی فراوان دیگری در بخش‌های گوناگون و در مراحل مختلف مدد رسان بودند که ذکر نام این شخصیت‌ها و محققان، که بیش از صد تن را شامل می‌شود، متأسفانه در این مجال اندک میسر نیست.